OSMANLICILIK VE İSLÂMCILIK KARŞISINDA TÜRKÇÜLÜK

Dr. Mehmet Kaan Çalen

ÖTÜKEN

Dr. Mehmet Kaan Çalen: 07.04.1981 tarihinde Edirne'nin Keşan ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Keşan'da tamamladı. 2004 yılında Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2008 yılında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisânsını, 2013 yılında da aynı anabilim dalında doktorasını bitirdi. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi* ve *Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik* (Halûk Kayıcı ile birlikte) isimli kitapları ile çeşitli dergi, gazete ve internet sitelerinde yayımlanmış yazıları vardır.

E-posta: mkaancalen@trakya.edu.tr

İçindekiler

Önsöz 11

I. Bölüm
Türkçülüğün Tarihi

A. Türkçülüğün Tarihine Giriş: Türkçülük Ne Zaman Doğdu? 17
B. Türkçülüğün Tarihi 25
1. Akçura ve Gökalp ile Kuş Uçuşu Türkçülüğün Tarihi 25
2. İlk Türkçüler 30
3. II. Abdülhamid Devri'nin Son Yıllarında Türkçülük 34
4. Organize Türkçülük 40
a. Türk Derneği ve Türk Bilgi Derneği 41
b. Türk Yurdu Cemiyeti 43
c. Türk Ocakları 44
d. Genç Kalemler 46
5. Türkiye Dışında Türkçülük 47

II. Bölüm
Türkçülük ve Osmanlıcılık

A. Osmanlıcılığın Kısa Tarihi 53
B. Erken Dönemde Dil ve Kimlik Tartışmaları 58
C. İlk Karşılaşma: Üç Tarz-ı Siyaset 64
1. Akçuraoğlu Yusuf ve Osmanlıcılık: "Beyhûde Bir Yorgunluk" 65
2. Ali Kemâl'in Tepkisi: "Tarihî Hırpalamak yahut Vahdeti Teslîs Eylemek" 70
3. Ahmed Ferid'in Mektubu: "Siyasî Oportünizm" 72
D. Bitmeyen Tartışma: Yusuf Akçura ve Ali Kemâl 75
1. Akçura ve Üç Tarz-ı Osmanlıcılık: İmtizâc, Muhtâriyet, Temsîl 75
2. Ali Kemâl: "Temsîl"den "Telîf"e 80
a. Telîf-i Anâsır ve Türklerin İki Büyük Tarihî Hatâsı 80
b. İfrât ile Tefrît Arasında Türklük ve Osmanlılık 83
c. Atâlet-i Fikriyye yahut Osmanlıları Türkleştirmek 86
3. Türk Yurdu'nun Cevabı: Hangi Osmanlılık yahut "Dâimâ Olmak Hâlinde Bir Tarihî Varlık" 90
4. Ali Kemâl'in Cevabı: Altı Asırdan Beri Yapılanları Kâle Almamak 93
a. Safha-i İhtişâmın Müziç İç Yüzü 93
b. Osmanlılığın Devleti, Saltanatı, Lisânı ve İklimi 94
E. Süleyman Nazif ve Ahmed Ağaoğlu (Agayef): "Hangi Türk?" yahut "Ölçü Farkı" 99
1. Süleyman Nazif: "Biz Bildiğiniz ve İstediğiniz Türk Değiliz" 100
2. Ahmed Ağaoğlu: Parçalanmış Kimliğe ve Bölünmüş Tarihe Reddiye 106

F. Bölüm Sonu: Osmanlıcıların Hücûmları, Türkçülerin Müdâfaa Hatları 111
1. Türkçülük Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalar 112
2. Bir Osmanlı Milleti Vardır 119
3. Osmanlıca Türkçeden Ayrı Bir Dildir 125
4. Devlet-i Osmaniyye Bir Türk Devleti Değildir 126
5. Tartışma: Türkçüler ve Altı Asırlık Osmanlı Tecrübesi 128

III. Bölüm
Türkçülük ve İslâmcılık

A. İslâmcılık 143
B. Üç Tarz-ı Siyaset ve İttihâd-ı İslâm Tartışmaları 146
1. Yusuf Akçura: "Genç Osmanlıların Son Durağı" 146
2. Ali Kemâl: "Mutantan Lâkin Kuru Bir Vehim" 149
3. Ahmed Ferid: "II. Abdülhamid'in En Büyük Emeli" 149
C. Uzun Kollu Hırka: Süleyman Nâzif-Ahmed Ağaoğlu Tartışmasında Türkler ve İslâmiyet 152
1. Süleyman Nazif: "İslâmiyet Her Türlü Kavmiyet Bağını Kırmıştır" 152
2. Ahmed Ağaoğlu: "Hırkanın Kolu Olmasaydı" 155
D. İslâm ve Milliyetçilik: Babanzâde Ahmed Naim ve Ahmed Ağaoğlu 159
1. Ahmed Naim: İslâmiyet ve Kavmiyet yahut Bir Kalpte İki Sevda Olmaz .. 159
2. Ahmed Ağaoğlu: "İslâm'da Davâ-yı Milliyet" Yahut Bir Sünnet Olarak Milliyetçilik 166
E. Bölüm Sonu: İslâmcıların Hücûmları Karşısında Türkçülerin İslâmlaşmak Modeli 171
1. Türkçüler ve İslâmcılar Arasında Uzun İnce Yollar: "İslâm'da Kaç Milliyet Var?" 171
2. İslâm, Millet ve Milliyetçilik: "Gizliden Gizliye, Bir Günâh İşliyormuş Gibi" 176
3. Terminolojik Çözüm: Millet, Ümmet, Beynelmileliyet 179
4. Nifâk, Şikâk ve Tefrika Yok, Ümmet Programı Var 184
5. Millet ve Din, Türkler ve İslâmiyet yahut Muâsır Bir İslâm Türklüğü Yaratmak 192
a. Milletin İki Kurucu Unsurundan Biri Olarak Din 192
b. Türklük ve İslâmiyet: "Dili Dilime, Dini Dinime" yahut "Türkçe Konuşan Müslüman" 194
c. İslâm'ın Kılıcı ve Kalkanı: Türkler 200
6. Tartışma: Millî Din mi? Geleneğin Tasfiyesi mi? yahut "Dinli Bir Hayat, Hayatlı Bir Din" 203

Netice Yerine Son Söz 215
Kaynakça 217
Dizin 234

Üç Mustafa'ya…
Bu kitap; canım babam Mustafa Çalen,
koca dayım Mustafa Öngel ve
şehit yeğenim Mustafa Kayın'ın aziz hâtıralarına
ithâf edilmiştir.
Rûhlarına Fâtiha…

Ön Söz

Türkçülüğün tarihine olan ilgim üniversite yıllarında başladı. O yıllarda ilmî bir meraktan ziyâde fikrî bir mensubiyetten doğan bu ilgi, "Türkçülük" konulu bir mezuniyet ödevi ile bir başka boyuta geçti. İnanç tahkimi ve haklılık tescili için başlayan okumalarım giderek soruların peşinde giden bir anlama faaliyetine dönüştü. Elinizde tuttuğunuz bu kitap; naif bir mezuniyet tezi, konuya dair eski yazı metinlerin transkripsiyonuyla oluşmuş bir derleme kitap ve birkaç makale ile birlikte on yılı aşan bir mâziye sahip olan arayışımın bütün hâsılâtını teşkîl etmektedir. Bahsi geçen diğer çalışmalarımla aynı mütevazılığı paylaşmaktadır.

Kitabın ilk bölümünün var olma sebebi, Osmanlı dönemi Türk milliyetçiliğinin derli toplu bir hikâyesini anlatmaktır. Şüphesiz bu bilinmeyen bir hikâye değildir, bilakis konuyu hakkıyla ihata eden ve bir kısmı bu kitabın kaynak listesinde de yer alan pek çok eser, Türkçülüğün tarihini takip etmeyi mümkün kılmaktadır. Esasen bu kitap da kendinden öncekilerin açtığı yolda yürümüş ve Türkçülüğün izini sürmek konusunda daha önce söylenenlere yeni bir şey eklememiştir. Fakat tertibi, üslûbu, sırası geldikçe eski yazı metinlere müracaat etmesi ve bazı bildik ayrıntıları derinleştirmesinin dışında, bu bölümü, kendinden öncekilerin bir özeti ve tekrarı olmaktan kurtaran birkaç hususiyetinin daha olduğunu düşünmekteyim. Bunlardan ilki, Osmanlı dönemi Türkçülüğünün dönemleştirilmesi hususunda teferruatta da kalsa bir teklifinin olmasıdır. İkincisi, Türkçülüğün tarihi bahsinde bildik hikâye yeniden fakat daha ziyâde hikâyenin kahramanlarının söylediklerine dikkat kesilerek, yani doğrudan Türk-

çülüğün doğuş sürecine iştirak etmiş olan iki kurucu ismin, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in metinlerine nispetle anlatılmıştır. Bu yolla, Türkçülüğün kurucularının kendi tarihleri, dolayısıyla bizatihi kendileri hakkında nasıl bir bilinç inşâ ettikleri ve varoluşlarını nasıl bir tarihî bağlam içine yerleştirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Umarım bu Gökalp ve Akçura'yı birlikte okuma denemesinde başarılı olabilmişimdir.

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise Osmanlıcı ve İslâmcı çevrelerin Türkçülüğe yönelik eleştirileri ile Türkçülerin bu eleştirilere karşı ürettikleri cevaplar incelenmiştir. Önce II. Meşrutiyet Dönemi'nin meşhur tartışmaları ele alınmış, sonra temsil edici olduğuna inandığım metinlerin desteğiyle daha kapsayıcı bir çerçeve çizilmiştir. Bölüm sonlarında Türkçülerin görüşlerini, altında yatan kaygılarla da ilişkilendirilerek sınıflamaya, sistematize etmeye, modellemeye ve bu suretle daha anlaşılır bir zemine oturtmaya gayret ettim. İkinci bölüm, "*Tartışma: Türkçüler ve Altı Asırlık Osmanlı Tecrübesi*", üçüncü bölüm ise "*Tartışma: Millî Din mi? Geleneğin Tasfiyesi mi?*" başlıkları ile nihayet bulmaktadır. Başlıkların "tartışma" ibaresi ile verilmesinin iki sebebi vardır. Tartışma ile muradım, öncelikle bu başlıklar altındaki modellemelerin ve bazı varsayımların eksik, yanlış veya yer yer aşırı olabileceğini peşinen kabul ettiğimi göstererek, konunun erbâbından bir yardım istirhâmıdır. İkinci olarak, "Osmanlı tecrübesi" ve "Türklerin İslâm tasavvuru" gibi Türk milliyetçiliğinin iki sıkıntılı konusuna dikkat çekerek, bu iki mesele bağlamında kendi gelenekleri ve yüz yıllık birikimleri üzerine yeniden düşünmeleri için Türk milliyetçilerine yapılmış bir davettir.

Bu kitap ne Türk milliyetçiliğinin doğuşunu ve gelişimini açıklayacak bir teori geliştirme, ne de var olan bir milliyetçilik teorisini Türk milliyetçiliğine tatbik etme arayışının ürünü değildir. Konunun sosyolojik ve ekonomik zemini bu çalışmada yoklanmadığı gibi emsâl teşkil edebilecek farklı milliyetçilik tecrübeleriyle de mukayeseler yapılmamıştır. Esasen bütün bunları yapmaya yetecek bir iktidarımın olmadığını da teslim etmeliyim. Kitap, olsa olsa çeşitli metinler üzerinden yürütülen bir anlama faaliyetidir, bir fikriyattır. Osman-

lıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük ile ilgili konuların gündemimizden hiç düşmediğini; kimlik meselesinin hâlâ siyasî ve fikrî hayatımızı şekillendiren başat âmil olduğunu; hâlâ kim olduğumuz sorusu karşısında bir mutabakat tesis edemediğimizi düşününce, kimlik meselemizin yüz yıllık arka plânına dikkat çekmeye çalışan bu kitabın faydadan hâlî kalmayacağını umut etmekteyim.

Yeri geldiğinde bir ağabey ve dost, yeri geldiğinde kıymetli bir mesai arkadaşı olan Halûk Kayıcı, bütün bu vasıfları hakkıyla taşıyabilen nadir insanlardan biri olduğunu bir kez daha gösterdiğin için sana müteşekkirim. Ötüken Neşriyat'ın kitapları ile büyümüş bir insan olarak, bu kitabın "üç tuğ" simgesinin altında neşrediliyor olmasının yarattığı mutluluğu tarif edemem. Ötüken'in kıymetli editörü Kadir Yılmaz'ın şahsında bana bu büyük mutluluğu yaşatan yayınevime şükrânlarımı sunuyorum. Sevgili eşim Esma, çalışırken dünyanın en çekilmez insanı olduğumun farkındayım. Sabrına hayranım… Ve güzel ailem, canım annem Havva Çalen, canım ağabeyim Hakan Çalen, canım yengem/ablam Gülay Çalen ve biricik yeğenim Ediz Buğra Çalen! Herhâlde bu dünyada insanın başına gelebilecek en güzel şey, sizlerle bir yuvayı paylaşmaktır…

Dr. Mehmet Kaan Çalen
12 Şubat 2017 - Edirne

I. Bölüm
Türkçülüğün Tarihi

A. Türkçülüğün Tarihine Giriş: Türkçülük Ne Zaman Doğdu?

"Milliyetçilik ne zaman ortaya çıktı?" sorusu, milliyetçilik olgusunu anlamaya yönelik çalışmaların tartıştığı temel meselelerden birisidir. Meselenin aynı zamanda "milletler ne zaman oluştu?" şeklindeki bir başka soruyla da ilgili olması çözümü zor bir karmaşa yaratmaktadır. Milliyetçilik teorilerinde umumiyetle primordialist (ilkçi) ve modernist olmak üzere iki yaklaşımın varlığı kabul edilir. Umut Özkırımlı, Anthony D. Smith'in başını çektiği ve ilkçi sayılan orta yolcu bir grubun ise aslında ilkçilerden farklı bir yaklaşımı temsil ettiğini söylemekte ve bu sebeple onların etno-sembolcüler adı altında üçüncü bir grup olarak tasnif edilmelerini teklif etmektedir[1]. İlkçiler, milliyetçi tarihçiler ve bizatihi milliyetçiler millet ve milliyetçilik olgularını hep var olan, doğal, fıtrî, yokluğu düşünülemez gerçeklikler olarak görür ve tarihin bilinmeyen dönemlerinden günümüze kadar değişmeyen bir süreklilik dâhilinde ele alırlar. Modernistler, millet ve milliyetçiliğin modernite ile birlikte ortaya çıktığını iddia ederler ve modern merkezî devlet, sanayi devrimi, kapitalizm, kentleşme, elitler, matbuatın gelişimi, örgün eğitimin yaygınlaşması, Fransız İhtilâli, Alman İdealizmi gibi olguları öne çıkararak milliyetçiliği açıklamaya çalışırlar. Etno-sembolcüler, ilkçiler ve modernistler arasında bir orta yol bularak modernitenin millet ve milliyetçilik üzerindeki tayin edici etkisi yanında modern milletlerin tarihî etnik çekirdekler üzerinde oluştuğunu savunurlar.

---

[1] Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Yaklaşım*, 3. Baskı, Ankara 2009.

Milliyetçiliğin ne zaman doğduğu meselesi, Türk milliyetçiliği özelinde de bir sorun alanı olarak durmaktadır. Türk milliyetçiliğinin doğuşunu modern dönemin gerilerine götüren, Türk milliyetçiliğinin tarihini Türklerin tarihiyle eşitleyen pek çok ilkçi metin bulmak mümkündür. Milliyetçiliği, "milliyetçilik" veya benzer bir kavramla isimlendirilmemiş bile olsa tarihin her döneminde ve hemen her toplulukta var olan tabiî bir mensubiyet ve dayanışma duygusu ile açıklayan, Türklerin tarihî devamlılığı için de bu mensubiyet duygusunu asgarî şart olarak koşan metinler olduğu gibi; Oğuz Kağan destanı, Mete Han, Çi-Çi Han, Orhun Abideleri, *Dîvânu Lugâti't-Türk,* Ali Şir Nevaî, Karamanoğlu Mehmet Bey, Âşıkpaşa ve Âşıkpaşazâde gibi tarihî kişi ve metinlere atıfla tarihte kendini açık bir surette gösteren ve bugünküne çok benzeyen bir Türk milliyetçiliğinden bahseden isimler de vardır[2].

Türk milliyetçiliğinin tarihini, Türklerin tarihiyle eşitleyen görüşler, kahir ekseriyetiyle bu yönde bir dikkatin ortaya çıktığı Cumhuriyet dönemine aittir. Osmanlı dönemi Türk milliyetçileri, kavramın Avrupa'dan ithal edildiği noktasında daha rahattırlar, milliyetçiliğin tarihini eskiye götürmek şeklinde bir arayışa ve kaygıya sahip değillerdir. Bilakis Akçura, "Türkçülüğün Manifestosu" olarak kabul edilen *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli meşhur eserinde tarihin herhangi bir döneminde Türkçülük siyasetinin takip edildiğine dair bir karine bulamadığını ifade ederken, bir diğer Türkçü teorisyen Ahmet Ağaoğlu da Türklerde milliyetçilik fikrinin bulunmayışını Türklerin tarihî zaafı olarak işaretlemektedir[3]. Son tahlilde Türkçülüğün iki büyük

---

[2] Bazı örnekler için: Nevzat Kösoğlu, *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*, İstanbul 2000, s.13; Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul 1979, s. 57-65; 131-137; Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi,* Ankara 1977, s. 13-29; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1994, s. 88-93; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul 1993, s. 33-74; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 2001, s. 121-128; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri,* İstanbul 1999, s. 17-23; İsmâil Hâmi Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul 1983, s. 16-47; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s. 10.

[3] Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset", (Yeni yazıya aktaran Recep Duymaz), *Üç Tarz-ı Siyaset Ve Düşünce Akımları*, İstanbul 2004, s. 173-174; Ahmed Agayef, "Türk Âlemi-1", *Türk Yurdu*, Y. 1, S. 1, 17 Teşrîn-i Sânî 1327, s. 13, 16-17.

teorisyeni, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Türk modernleşme sürecindeki gelişmelerle açıklamaktadırlar. Eğer Fuad Köprülü'nün Türk edebiyatında milliyet hissinin menşelerini arayan makalesi ile II. Meşrutiyet yıllarında Cengiz Han üzerinden Turancı bir tarihî figür yaratma çabalarını saymazsak[4], sadece Akçura daha geç bir dönemde, 1928 yılında, kaleme aldığı bir metinde, modernite öncesinde var olduğunu ifade ettiği bir "*insiyakî milliyetçilik*"e dokunur ve geçer[5].

Türk milliyetçiliğinin doğuş problemiyle ilk defa ilgilenen ve bu ilgiyi sürekli canlı tutan kişi Akçura olmuştur. Milliyetçilik konusunda çağdaşlarının çok üstünde bir kavrayışa sahiptir ki bu özelliği Kuzey Türklüğündeki tecrübelerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Akçura, Türkçülüğü müstakil bir siyaset tarzı olarak projelendirdiği *Üç Tarz-ı Siyaset*'te Türklük siyasetinin doğuşunu hazırlayan âmiller üzerinde durmuş, daha sonra *Salnâme-i Servet-i Fünûn*'daki "Türklük" makalesi[6] ve *Türk Yurdu*'ndaki çeşitli yazılarıyla konuyu irdelemeye devam etmiş[7] ve en nihayet *1928 Türk Yılı*'nda artık klasik bir metin hâline gelen *Türkçülüğün Tarihi*'ni kaleme almıştır.

Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*'te "*ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyâsiyyesi husûle getirmek fikri pek yenidir*" der[8]. Fikrin ortaya çıkışındaki esas âmil, Osmanlı Türklerinin Almanlarla münâsebetlerinin artması neticesinde Alman tarih ve dilbilim araştırmalarının etkisiyle İstanbul'da Türk milliyetçiliğine taraftar bir mahfilin oluşmasıdır. Mahfil siyasî olmaktan ziyade ilmî bir hüviyet taşımaktadır. Demek ki Akçura'nın nezdinde, *Üç Tarz-ı Siyâset*'in yayımlandığı dönemde, yani 20. yüzyılın başlarında, Türkçülük hem Osmanlı coğrafyasın-

---

4 Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Edebiyatmızda Milliyet Hissi", *Türk Yurdu*, S. 20, 10 Temmuz 1329, s. 667-678.

5 Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük - Türklük Fikri, Türkçülük Cereyânı, Türk Ocakları", *Türk Yılı 1928*, İstanbul 1928, s. 299-455. Yeni bir çeviri-yazı metni için bakınız: Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Hazırlayan: Erol Kılınç, İstanbul 2015.

6 Akçuraoğlu Yusuf, "Türklük", *Salnâme-i Servet-i Fünûn*, İstanbul 1328, s. 187-196.

7 Akçuraoğlu'nun söz konusu yazılarından bir kısmının da içerisinde yer aldığı bir derleme için bakınız: Mehmet Kaan Çalen & Halûk Kayıcı, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, İstanbul 2014.

8 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 173.

da, hem de Türk dünyasının diğer bölgelerinde henüz sadece doğum emareleri göstermektedir. 1928 yılına ait *Türk Yılı*'nda yer alan "Türkçülüğün Tarihi" konulu çalışmasına da "*Türk milleti fikri Türkler arasına ne zaman ve nerede girdi?*" şeklinde cevaplanmasının zor olduğunu belirttiği bir tarih meselesi ile başlar ve Türk milliyetçiliği için modern ve modern öncesi (insiyakî) milliyetçilik olmak üzere temel bir ayrıma gider[9]. Bir mensubiyet ve farklılık şuuru olarak milliyet fikrinin tarihin her döneminde ve bütün Türk topluluklarında mevcut olduğunu, ancak modern milliyetçiliğin, kabile ve kavim düzeyinde kalan bu tabiî mensubiyet şuurunun çok daha gelişmiş ve milliyet hissi derecesine yükselmiş bir safhasını temsil etmesi ve bu safhanın da Batı'da ortaya çıkmış olması dolayısıyla modern dönem Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Avrupa ile en çok temas ve münasebette bulunmuş Türk toplulukları içerisinde aramak iktiza ettiğini ifade eder[10]. Akçura bu durumda zaman olarak 19. yüzyıl ve sonrasına, mekân olarak da Osmanlı Türkleri (Batı ve Kırım Türkleri), Kuzey Türklerinin İdil Havzası'nda yaşayan kısımları ve Kafkasya'da yaşayan Azerî Türkleri'ne odaklanmaktadır[11]. Görüldüğü gibi Türkçülük fikrinin kurucu isimlerinden biri olan Akçura, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu ağırlıklı olarak modernleşme süreci içinde gerçekleşen bir olgu olarak mütalaa etme eğilimindedir.

Türkçülüğün bir diğer kurucu ismi olan Ziya Gökalp de Türkçülüğün doğuşunu aynı sürecin içine yerleştirmektedir. Gökalp, *Türk Yurdu*'nda yayımlanan "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" üst başlıklı yazı dizisinde Türkleşmek cereyânının ortaya çıkışını ele almış, *Yeni Mecmua*'daki makaleleriyle konuyu derinleştirmiş[12]

---

[9] Durmuş Hocaoğlu da naif/modernite öncesi milliyetçilik ve modern milliyetçilik şeklinde bir ayrım yapar. Durmuş Hocaoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri", *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Ankara 2000, s. 70-71, 86-87.

[10] Akçuraoğlu, *Türk Yılı 1928*, s. 290-291.

[11] Akçuraoğlu, *a.g.e.*, s. 291.

[12] Meselâ Gökalp'in şu makalelerine bakılabilir: Ziya Gökalp, "Türkçülük Nedir I-III?", *Yeni Mecmua*, C. 1, S. 25, 27 Kânun-ı Evvel 1918, s. 481-485; C. 2, S. 27, 10 Kânun-ı Sânî 1918, s. 1-3; C. 2, S. 29, 24 Kânun-ı Sânî 1918, s. 41-44. Ziya Gökalp, "Milletçilik", *Yeni Mecmua*, C. 2, S. 33, 21-18 Şubat 1918, s. 122-123. Ziya

ve *Türkçülüğün Esasları'*nda Türkçülük hareketinin muhtasar bir tarihçesini vermiştir[13]. Osmanlı coğrafyasındaki fikir cereyanlarının kronolojik sırasını muâsırlaşmak, İslâmlaşmak, Türkleşmek şeklinde belirlemesinin de gösterdiği veçhile, Gökalp de açık bir şekilde Türkçülüğün doğuşunu modernleşmenin çizdiği sınırlar dâhilinde tartışmaktadır. Hatta milliyet fikrinin, anâsır-ı Osmaniye arasında en son Türklerde ortaya çıktığını vurgulamaktadır[14]. Bu gecikmiş ortaya çıkışı da gazetenin kamuoyunu inşa ederek yazı dilini konuşma diline yaklaştırması, Avrupa'daki Türkseverlik ve Türkoloji araştırmalarının Türk aydınlarını etkilemesi gibi modern âmillerle izah eder[15].

Görüldüğü gibi "Türk milliyetçiliği ne zaman doğdu?" sorusunun cevabını aramak için Türkçülüğün kurucu isimleri iyi bir çerçeve çizmektedirler. Biz de onların çizdiği sınırlar içerisinde hareket ederek işimizi kolaylaştırmak maksadıyla, ilk plânda milliyetçilik hususundaki primordialist (ilkçi) ve modernist yaklaşımları bir kenara bırakarak Yusuf Akçura, Durmuş Hocaoğlu, Nevzat Kösoğlu gibi isimlerin modern milliyetçilik ve modern öncesi milliyetçilik ayrımını esas ittihaz edeceğiz[16]. Bu ayrım bizi hem ilkçi ve modernist milliyetçilik teorileri etrafındaki tartışmalardan soyutlayacak, hem de Türk milliyetçiliğinin modern görünümlerine odaklanmamızı sağlayarak sınırlarını tayin etmeye çalıştığımız dönemi ana hatlarıyla görünür kılacaktır. Bu durumda bir nesep asabiyesi, bir fıtrî mensubiyet şuuru olarak kabul ettiğimiz, Akçura'da insiyakî, Hocaoğlu'nda naif, Kösoğlu'nda tabiî gibi sıfatlarla tavsif edilen modernite öncesi milliyetçiliği konumuzun hâricinde tutarak, Türk milliyetçiliğinin doğuş

Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", *Yeni Mecmua*, C. 2, S. 40, 18 Nisan 1918, s. 262-263; Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Tarihi", *Yeni Mecmua*, C. 4, S. 84, 13 Eylül 1923, s. 359-361.

13 Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Tarihi", *Türkçülüğün Esasları,* Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, İstanbul 2007, s. 175-180.

14 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, İstanbul 2007, s. 45.

15 Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, s. 46-48; Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 175-176; Gökalp, "Milliyetçilik", *Yeni Mecmua*, s. 122-123.

16 Hocaoğlu, *a.g.m.*, s. 70-71, 86-87; Nevzat Kösoğlu, *Milliyetçilikte Yeni Arayışlar Yahya Kemal*, İstanbul 2009, s. 7, 15-17, 34-35, 121.

dönemi dediğimizde modern dönem Türk milliyetçiliğinin doğuşundan bahsediyor olacağız ve modernlik sıfatının da gösterdiği veçhile bu doğuşu Türk modernleşme süreci içerisinde arayacağız. Geldiğimiz nokta iç açıcı gözükse de Türk modernleşme süreci gibi muğlak ve hatta devam ettiği varsayılan bir olgunun sınırlarını çizmek ve içine Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemini yerleştirmek gibi hâlâ iki önemli mesele ile karşı karşıyayız.

Türk milliyetçiliğinin imparatorluk döneminde doğduğunu, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinin zaten doğmuş bulunan Türk milliyetçiliği için sadece yeni birer aşamayı temsil ettiğini düşündüğümüz için, önce doğuş dönemi Türk milliyetçiliğinin nihaî sınırı olarak 1918 tarihini koyacağız. 1918 yılına gelindiğinde Türk milliyetçiliği artık adı konmuş, çeşitli sivil toplum kuruluşları ve süreli yayın organlarına sahip, hatırı sayılır bir aydın topluluğu tarafından desteklenen, mektepli genç nüfus içerisinde ciddi sayıda taraftar kazanarak kitleselleşmiş, başta maarif olmak üzere resmî ideoloji ve devlet politikası üzerinde hâkim bir mevki kazanmaya başlamış bir fikrî ve siyasî hareket hâline gelmişti.

Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemine bir başlangıç tespit etmek için ise, nihaî sınır kabul ettiğimiz 1918 tarihinden yaklaşık bir asır geri gitmenin uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu yüz yıllık süreci kendi içerisinde üç döneme ayırmak mümkündür. II. Mahmut ve Tanzimat devirlerini kapsayan ilk dönemde; modern merkezî devletin kurumlaşması, ayrılıkçı milliyetçiliklere karşı yeni bir toplumsal kimlik ihtiyacının doğması, hukukun sekülerleşmeye başlaması, modern okulların açılması, modern ordunun kurulması, matbuatın gelişmesi, Türk entelijansiyasının öncüsü diyebileceğimiz gazeteci ve edebiyatçı aydın tipinin kamuoyunu inşa etmesi, toplumsal hareketliliğin artması gibi yeni gelişmeler Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli siyasî ve sosyokültürel şartları hazırlamıştır. Bu şartların ideolojik alana yansıması ilk etapta Osmanlıcılık şeklinde gerçekleşmiştir. Osmanlıcılık umumiyetle Türk milliyetçiliğinin doğuşunu geciktiren en önemli âmil olarak görülmektedir, ancak bu görüş yanlış olmamakla birlikte Osmanlıcılığın ve aynı zamanda İslâmcılığın,

Türk milliyetçiliğini hazırlayıcı etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Osmanlıcılık ve İslâmcılığın harekete geçirdiği siyasî ve kültürel süreçler Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli zemini hazırlamıştır. Kısacası, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak 1865'e kadar gelen bu ilk dönemde, Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli olan siyasî ve sosyal şartlar olgunlaşmıştır.

Türk milliyetçiliğinin kuluçka dönemi adını verdiğimiz ikinci dönem, 1865 yılından Balkan Harbi'ne kadar olan zamanı kapsamaktadır ki Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp de bu dönemi Türk milliyetçiliği tarihi açısından özel sayarlar. Dönemi II. Meşrutiyet'in ilânı ile bitirmek de mümkündür; fakat Türkçülüğün organizasyon kabiliyetini arttırarak kitleselleşmesi ve hem iktidarın, hem de kamuoyunun onayına mazhar olması Balkan Savaşları'ndan sonradır. Bu süreçte ilk dönemdeki gelişmeler etkilerini arttırarak devam etmiş, ek olarak II. Abdülhamid'in eğitime önem vermesi sonucu modern okulların sayısı artmış, Müslümanlık ile Türklüğü harmanlayan bir resmî ideoloji oluşmaya başlamış, yeni meslekî ve tacir gruplar toplumsal hareketliliği arttırmış, Batı düşüncesi ve bilimi zihnî/epistemik bir dönüşüme zemin hazırlamış, 93 Harbi ve Balkan Savaşları gibi facialar toplumsal bilinç üzerinde sarsıcı tesirler icra etmiş, "anâsır-ı Osmaniye" içerisinde Türklerin perişan durumunun dikkat çekmeye başlamasıyla birlikte Türklere ve Anadolu'ya karşı bir ilgi uyanmış, Türkolojinin de etkisiyle bu ilgi giderek kültürel bir milliyetçiliğe dönüşmüştür. Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*, Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Âlem*, Necip Âsım'ın *Türk Tarihi*, Akçuraoğlu Yusuf'un *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli eserleri gibi Türk milliyetçiliği tarihi açısından her biri özel öneme sahip çalışmalar hep bu dönemin ürünüdürler.

Aşağı yukarı yüz yıllık bir hazırlık dönemi geçiren Türk milliyetçiliğinin tam mânâsıyla ortaya çıkabilmesi için Gökalp'in ifade ettiği üzere bir millî buhrâna, bir millî felâkete ihtiyaç vardı. Balkan faciası Türklerin millî şuuru üzerinde bu rolü oynamıştır[17]. Türk milliyet-

[17] Balkan Savaşları'nın Türk Milliyetçiliğinin doğuşuna etkisi için bakınız: Yahya Kemal Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XII, S. 2, Kış 2012, s. 1-99. İ. Arda Odabaşı da Balkan Savaşı'nın etkisiyle Türkçülüğün 1913 yılında

çiliği, Balkan Savaşları'ndan sonra büyük bir gelişme kaydetmiştir. 1912-1918 yılları arasında milliyetçi düşünce oldukça parlak bir dönem yaşamış ve etkilerini hâlâ muhafaza eden bir düşünce mirası vücuda getirmiştir.

"yayıncılık düzleminde bir sıçrama yaşadığını" belirtir ve Yusuf Akçura'ya atıfla aynı yılın Türkler için millî uyanış, milliyet senesi olduğunu ifade eder. Bakınız: İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, İstanbul 2015, s. 89.